

НЕОТОТАЛІТАРИЗМ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ

УТЮЖ, ІРИНА¹
ДЕНИСЕНКО, ВІКТОРІЯ²

Анотація

В статті представлений соціально-філософський аналіз неототалітарних тенденцій в розвитку сучасної держави, пов'язаних з посиленням розвитку цифрової, технологічної та біотехнологічної складової в сучасній цивілізації, що надало політичній владі нові інструменти контролю над суспільством та індивідом. Ці тенденції сьогодні є однаково актуальними як для авторитарних держав, так і для класичних держав ліберальної демократії. Відсутність уніфікованого наукового визначення неототалітаризму і всестороннього аналізу причин становлення та особливостей цього типу соціально-політичної моделі обумовлює актуальність дослідження. На сьогодні в соціально-філософському дискурсі та в політології відсутнє уніфіковане розуміння дефініції «неототалітаризму». Цим терміном характеризують різні по своїй суті тенденції, починаючи від посилення авторитарної влади в Китаї та Росії до характеристики процесів глобалізації та ототожнення його з поняттям «неоколоніалізм». Це створює основу для непорозуміння, а тому потребує уточнення і теоретичного осмислення. Метою дослідження є теоретичне переосмислення і вивчення питань трансформації політичних режимів та соціально-філософський аналіз неототалітарних тенденцій в сучасному світі. Завдання дослідження: 1) проаналізувати формування поняття «неототалітаризм» як предмету соціальної і політичної філософії; 2) визначити основні риси неототалітарної моделі. Концепція неототалітаризму має безперечно важливе практичне значення для політології та теоретичне для політичної філософії та інших політичних і соціальних наук. Вона дозволяє зрозуміти нові форми взаємовідносин між владою та індивідом, владою і суспільством в умовах технологічної та інформаційної революції, постіндустріального суспільства і глобалізації. Висвітлює негативні зміни, що відбуваються в традиційно демократичних країнах. Відмінність ознак неототалітарної моделі від «класичного тоталітаризму» не робить її менш небезпечною. Дослідження цього явища є критично важливим для вироблення стратегій протидії загрозам свободи, прав людини, демократії в умовах руйнування системи міжнародної безпеки.

Ключові слова: неототалітаризм, тотальна держава, інвертований тоталітаризм, суспільство контролю, держава надзвичайного стану, біовлада, біотехнології, тілесність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання теоретичного осмислення і класифікації політичних режимів починаючи з середини ХХ ст. займають провідне місце в дискурсі соціально-філософського аналізу. На початок ХХІ ст. у науковій літературі була представлена докладна характеристика класичних форм політичних режимів, типових для ХХ ст., серед яких тоталітарні режими, особливо на прикладі СРСР та Німеччини часів А. Гітлера, отримали відповідну концептуалізацію. З розпадом СРСР і процесами демократизації в країнах Центральної та Східної Європи серед наукової спільноти панувала думка, що тоталітаризм зали-

шився в минулому. Це дозволило вивчати цю політичну модель «в ретроспективі», як історичний феномен, з позиції відстороненого дослідника. Проте вже в цей період було закладено основи для подальшої трансформації політичних систем. «Чисті» форми політичних режимів (демократія, тоталітаризм, авторитаризм) залишилися в минулому. Сьогодні політичну картину світу не можна зобразити в чорно-білому кольорі. В вокабулярії соціально-політичних наук з'являються такі поняття, як «гібридні політичні режими», «теократичні режими», «авторитарно-бюрократичні режими» тощо. Одним з найбільш дискурсивних є поняття «неототалітаризму», яке на сьогоднішній день не отримало належної концептуалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичну основу концепції неототалітаризму заклали класичні наукові праці з політичної філософії Карла Шмітта, Ганни Арендт, Карла Фрідріха і Збігнева Бжезінського. З початку ХХІ ст. питання трансфор-

¹ Запорізький медико-фармацевтичний університет (Запоріжжя, Україна)

E-mail: utyh13@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1152-0151>

² Запорізький медико-фармацевтичний університет (Запоріжжя, Україна)

E-mail: den.vikta@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-7633-6467>

мації тоталітаризму в своїх дослідженнях вивчали Шелдон Волін, Джорджо Агамбен. Враховуючи український досвід посттоталітарної трансформації та еволюції політичного режиму в Російській федерації, ці питання привертати увагу вітчизняних науковців (В. Кривошеїн, О. Березовська-Чміль, О. Лісничук, О. Хорошилов, Е. Скиба, О. Карчевська, В. Горбатенко).

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. На сьогодні в соціально-філософському дискурсі та в політології відсутнє уніфіковане розуміння дефініції «неототалітаризм». Цим терміном характеризують різні по своїй суті тенденції, починаючи від посилення авторитарної влади в Китаї та Росії до характеристики процесів глобалізації та ототожнення його з поняттям «неоколоніалізм». Це створює основу для непорозуміння, а тому потребує уточнення і теоретичного осмислення.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є теоретичне переосмислення і вивчення питань трансформації політичних режимів та соціально-філософський аналіз неототалітарних тенденцій в сучасному світі. Завдання дослідження: 1) проаналізувати формування поняття «неототалітаризм» як предмету соціальної і політичної філософії; 2) визначити основні риси неототалітарної моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Визначення термінології. Для розуміння сутності неототалітарних тенденцій, що сьогодні мають місце в багатьох країнах світу, слід почати з визначення самого поняття «тоталітаризм».

Тоталітаризм – термін, що було вперше використано ще в 1923 р. Джованні Амендолою для характеристики політичної системи фашистської Італії. З 1925 р. цю дефініцію починає використовувати у своїх промовах Беніто Муссоліні. І в Італії 20-30-х років ХХ ст., і в Німеччині часів Третього Рейху це поняття розумілося виключно в позитивному контексті як означення нового, прогресивного типу держави. В подальшому термін отримав концептуалізацію в політичній філософії Карла Шмітта поряд із ідеєю «стану винятку» або «надзвичайного стану» (Head, Michael, 2017, p.14), а також роботах Ганни Арендт (Arendt Hannah, 1958) та Карла Фрідріха і Збігнева Бжезінського (Friedrich Carl J., Brzezinski Zbigniew K., 1965).

Тоталітаризм – форма політичного режиму, для якої характерний повний, тотальний контроль держави над всіма сферами життя суспільства (економічною, ідеологічною, політичною тощо), в тому числі над особистим, приватним життям кожного індивіда (і біологічним існуванням також). Ознаки тоталітарного політичного режиму, на думку вищезазначених дослідників, з якою ми солідаризуємося, можна представити наступним чином. Так, Збігнев Бжезінський визначає репресію як метод внутрішньої політики щодо соціальних груп, заперечення прав і свобод людини як цінності, відсутність правового механізму захисту прав як класифікаційну характеристику цього типу режимів (Friedrich Carl J., Brzezinski Zbigniew K., 1965). Ганна Арендт доповнює до цього монополію однієї політичної сили на владу, ліквідацію виборчого принципу формування органів влади, культ особи (Arendt Hannah, 1958). Важливим елементом, на думку дослідниці є наявність офіційної державної ідеології та абсолютна нетерпимість до іншої позиції.

Дослідники відзначають також такі ознаки тоталітаризму, як адміністративні методи управління економікою, домінування державної власності на засоби виробництва, контроль над робочою силою, повний контроль держави над інформаційним простором, ізоляція країни (політична, економічна, інформаційна (Калиніна А.О., 2014, с. 268–269).

На нашу думку, основним кваліфікаційним фактором для визначення політичної системи як тоталітарної є втручання держави в приватне життя, державний контроль над громадянським суспільством, одержавлення всіх легальних громадських інституцій.

Поняття «тоталітаризм» з початку його появи в політичній риторикі та в науці було і залишається ідеологічним. Карл Фрідріх і Збігнев Бжезінський, використовуючи це поняття, описали, насамперед, два типи режимів: нацизм і сталінізм. Ганна Арендт, Раймон Арон і Карл Поппер стверджували, що тоталітарне суспільство походить від філософії історії Гегеля як розвиток раціональності, що через марксистську і нацистську доктрини прагнула до такого політичного режиму.

Етимологічно близьке поняття – «тотальна держава». У 1944 р. австрійський економіст Людвіг фон Мізес опублікував книгу «Всеомогутній уряд: сходження тотальної держави та тотальна війна» (von Mises, Ludwig, 1944). Людвіг фон Мізес

з позиції економічного аналізу визначив тотальну державу як таку, що прагне бути присутньою всюди і регулювати всі аспекти життя суспільства, в першу чергу, економіку. Це стає першим кроком в бік скасування громадянських і політичних свобод. Автор робить наголос на тому, що глобальні конфлікти стають неминучим наслідком прагнення до тотальної влади.

Розпад СРСР, деструкція тоталітарних систем, процеси демократизації в країнах Центральної і Південно-Східної Європи наприкінці ХХ ст., водночас із активізацією процесів глобалізації в світі (головним чином, глобалізації економічної, залучення колишніх тоталітарних країн в світову економіку, а також створення глобальної інформаційної системи в рамках інтернет-мережі) дали підставу говорити про закінчення епохи тоталітарних систем. Тоталітаризм ХХ ст. був можливим завдяки повній ізоляції країни, ізоляції політичній, економічній, інформаційній. Тільки так, вважалося, можна встановити повний контроль над громадянським суспільством. Саме процеси світової глобалізації другої половини ХХ ст. і нездатність СРСР надалі підтримувати «залізну завісу» стали одним з головних факторів руйнування системи. В 1992 р. з'являється книга Френсіса Фукуяма «Кінець історії та остання людина» (Fukuyama, Francis, 2006). Автор поклав початок великій дискусії про закінчення ідеологічної конфронтації, остаточне встановлення домінування ідей ліберальної демократії та вільного ринку по всьому світу. Дуже приваблива ідея. З тоталітаризмом покінчено раз і назавжди. Чи все ж таки ні?

Вже у 1998 р. Джорджо Агамбен (Agamben, Giorgio, 1998) представив абсолютно нову концепцію трансформації держави і механізмів реалізації політичної влади на рубежі тисячоліть. Дж. Агамбен розвиває концепт «держави надзвичайного стану». Він аналізує тенденцію розвитку сучасної держави, коли надзвичайний стан стає домінуючою управлінською парадигмою сучасної політики, має тенденцію до масштабування, оскільки пасивність народних мас, відсутність спротиву, унормування та навіть пропагування смерті, потенційно може перетворити все суспільство на *homines sacri*, які не розпоряджаються ані своїм життям, ані своєю смертю. Влада встановлює режим надзвичайного стану як норму соціального буття, робить його універсальною властивістю існування людини (Coleman M., Grove K., 2009, p. 490). Це солідаризує сучасні демокра-

тії, авторитарні та гібридні режими, тоталітарні режими минулого. Обґрунтування такої політики варіюється. Демократії маніфестують забезпечення свободи, права і щастя людини. Проте сутність політики, як і в недемократіях – контроль і регламентація «голого життя» суверенною владою. Будь-яке життя втрачає значення в умовах довільного політичного рішення верховної влади в ситуації байдужості до правової норми (Agamben, Giorgio, 1998, pp. 153, 217–218).

У 2003 р. Шелдон Волін вперше використовує поняття «інвертований тоталітаризм» («*inverted totalitarianism*») (або перевернутий, зворотній) щодо стійких демократій, і конкретно для характеристики державного ладу США, визначаючи основною його рисою тотальний вплив великих економічних корпорацій, засобів масової інформації, фінансових груп та інших економічних суб'єктів на всі сфери суспільного і приватного життя з єдиною метою – досягнення економічної вигоди. Корпорації спотворили демократію. (Wolin, Sheldon S., 2008, p.10; Wolin, Sheldon S., 2004).

Рисами «інвертованого тоталітаризму» Ш. Волін визначив наступні:

а) інститути демократії продовжують функціонувати, політичні (економічні) актори діють в рамках існуючої демократичної системи з її правовими і політичними обмеженнями (Wolin, Sheldon S., 2008, p.56);

б) велике значення економічних акторів, саме вони прагнуть встановити контроль над індивідом; вплив корпорацій на державну політику; лобіювання інтересів фінансово-промислових груп; (Wolin, Sheldon S., 2008, p.140);

в) зміна ідеології; в її основі – економічна вигода, яка становить головну мету суспільного розвитку (а не «побудова справедливого суспільства» чи «расове панування»); замість ідеального на перший план виходить матеріальне (Wolin, Sheldon S., 2004, p.591);

г) збереження ілюзії свободи, вільної преси, проте контрольованої великим медіа корпораціями;

д) глобалізм, активне залучення до глобальних систем, глобального обміну товарами, послугами, капіталами, робочою силою, культурними і науковими досягненнями (на противагу ізоляціонізму «класичних» тоталітарних держав) (Wolin, Sheldon S., 2008, p.50).

У своїх роботах Шелдон Волін висвітлює дуже важливу тенденцію щодо посилення ролі транс-

національних корпорацій та їх вплив на трансформацію демократичного політичного режиму. Імпульс для політичних змін він вбачав саме в економічній системі. Проте, на нашу думку, він випустив з уваги фактори трансформації в середині самої політичної системи.

Наприкінці ХХ ст. в науковому обігу з'являється термін «неототалітаризм» (Szabała, Henryk and Michalczak, Mirosław W., 1993; Paic, Žarko, 2023).

На теперішній час в політичних науках відсутнє уніфіковане визначення цього поняття. Так, наприклад, воно використовується в рамках характеристики китайського досвіду політичних трансформацій в ХХІ ст. (Béja, J. P., 2019; Kang, Xiaoguang, 2018; Klimeš, O., Finley, J.S., 2020). Так, Xiaoguang Kang концептуалізує поняття «адміністративне поглинання суспільства» («Administrative Absorption of Society») як процес, за допомогою якого уряд докладає низку зусиль, щоб запобігти виникненню та розвитку таких соціальних структур, як громадянське суспільство або публічний простір (Kang, Xiaoguang, 2018, p. 1).

Водночас, термін «неототалітаризм» став використовуватися для характеристики політичних змін, що відбувалися в посттоталітарних країнах колишнього «комуністичного табору», в ході так званої «де-демократизації». Так, за останні роки в Африці на південь від Сахари відбулося щонайменше сім успішних процесів де-демократизації та захоплення влади. У деяких частинах Південно-Східної Азії, Південної Америки та Європи, зокрема в Гаїті, Колумбії, Перу, Чилі, М'янмі, Таїланді, Гонконзі, Сербії, Косово та інших країнах, спостерігається тенденція та зусилля, спрямовані на встановлення авторитарного режиму та захоплення влади збройними силами (Frimpong, Stephen, 2024).

Еволюція політичної системи в Росії та перехід цієї країни до проведення агресивної зовнішньої політики також дали ґрунт для дискусії про повернення тоталітарних методів управління (Domańska, Maria, 2023; Usov, Pawel, 2022; Wegren, Stephen K., Slider, Darrell, 2025).

Нарешті, ще один підхід до визначення «неототалітаризму» презентований в роботі Emil Vlajki (Vlajki, Emil, 2011), де автор ототожнює це поняття з терміном «неоколоніалізм», визначає як «контроль «міжнародної спільноти» щодо кожного народу чи держави через такі інструменти, як глобальний ринок, міжнародні валютні інсти-

туції, транснаціональні корпорації, Організацію Об'єднаних Націй, «Echelon» (глобальна мережа, здатна перехоплювати всі міжнародні електронні комунікації), інформаційні агентства та ЗМІ – «всі ці інституції та механізми з практичної точки зору знаходяться під контролем Заходу» (Vlajki, Emil, 2011, pp. 149, 151, 158, 160).

Як бачимо, на сьогодні відсутнє єдине для політичних наук розуміння дефініції «неототалітаризм». І проблема є набагато більш фундаментальною, ніж привабливість авторитарних і тоталітарних моделей для певних політиків і повернення окремих країн світу до засобів і методів управління, характерних для ХХ ст. Тому концептуалізація цього поняття, визначення сутнісних ознак цього феномену, набуває особливої актуальності для політичної філософії.

2. Основні риси неототалітарної моделі. Візьмемо за вихідну ознаку тоталітарного суспільства прагнення політичних інституцій, влади, встановити повний контроль над громадянським суспільством, над приватним життям індивіда, в тому числі біологічними процесами життєдіяльності людини (відтворення, смертність, тривалість життя, рівень здоров'я і захворюваності тощо). Саме для цього впродовж ХХ ст. була створена та особлива політична система, політичний режим, який ми визначаємо як тоталітарний. Його складові, як то командно-адміністративна модель управління економікою, панування ідеології, культ особи, репресії тощо, і мали забезпечити виконання основного завдання тоталітарного режиму: контролювати кожного індивіда, контролювати всі сфери життєдіяльності людини і громадянина. Рівень розвитку технологій для ХХ ст. вимагав для цього перебудови всієї системи державного механізму, створення особливого типу держави, все існування якої спрямоване на забезпечення виконання її основного завдання: контролювати. Без такої трансформації всіх основ держави в ХХ ст. забезпечити повний контроль було неможливо.

ХХІ ст. дало людству принципово новий рівень технологій.

Тоталітаризм перестав бути тільки політико-ідеологічним феноменом. Сьогодні він переходить на рівень відносин між технологіями і політичною владою і створення нових механізмів ідеологічного і біологічного контролю, що виникли в умовах постіндустріального (за термінологією Елвіна Тоффлера), інформаційного суспільства (Toffler, Alvin, 1981).

Риси неототалітаризму:

1. Тотальна прозорість («паноптикон» Мішеля Фуко і водночас «синоптикон» Зигмунда Баумана) (Bauman, Zygmunt, 1998), яка тепер стосується також владних інституцій і акторів; в тоталітарному суспільстві влада контролює індивіда, проте в неототалітарному суспільстві технології, соціальні мережі відкрили на широкий загал закритий раніше світ владних коридорів. Суспільство побачило приватне життя правителя, його як людину з усіма недоліками (за Ж. Бодріаром, прозорість зла). В неототалітарному суспільстві неможливим стає культ особи, на якому були побудовані тоталітарні моделі ХХ ст., бо в основі цього феномену масової психології є ідея «Надлюдини», якій не властиві людські слабкості. Тотальна прозорість інформаційного простору ХХІ ст. знімає з правителя всі міфологічні напластування. Суспільство ужаснулося, побачивши персоналізовану владу такою, як вона є з її «CHINA»: Corruption, Нурocrisy, Incompetence, Nepotism, Arrogance (корупція, лицемірство, некомпетентність, непотизм, зверхність).

2. Як результат – зниження авторитету державної влади загалом. Водночас із зростанням значення мережевих систем (інтернет, транснаціональні корпорації, громадські організації, соціальні мережі тощо) держава більше не розглядається як єдино можлива форма існування суспільства. Можна констатувати відхід від патерналістської моделі держави. Децентралізація, горизонтальні зв'язки, мережеві системи стають основними інструментами управління.

3. Зміна інструментів контролю. В основі владних відносин тоталітарного режиму є здійснення контролю над індивідом через бюрократичний апарат і бюрократичні процедури (дисциплінарне суспільство М. Фуко); водночас, в неототалітарному суспільстві контроль забезпечується використанням інформаційних технологій.

4. Знання та інформація – головні ресурси влади ХХІ ст., замість застосування методів прямого примусу – методи маніпуляції свідомістю, створення «симуляційної реальності», самоцензура.

5. Нова соціальна диференціація, «технофашизм» (Griffin, Roger, 2006), формування «еліти нових людей» – представників великого технологічного бізнесу. Пандемія COVID-19 яскраво продемонструвала прірву між новою технологічною елітою і середнім класом. Відмінність між ними заснована не стільки на економічних чин-

никах, а головне на доступі до технологій (монополія на інновації). І серед них важливе значення мають біологічні технології, спрямовані на створення нових біологічних умов існування і життя. Формування нового «типу людини», де технології є засобом створення «нової людини» з розширеними можливостями, творчої, раціональної, звільненої від ірраціональних етичних обмежень, творця інновацій.

6. Нова форма відчуження людини від власності. Культура «неволодіння», «шерінга» (нерухомістю, автомобілем, землею, підприємством) на фоні розповсюдження ідеї мобільності, свободи від зв'язків (з державою, з нацією, з соціальною групою, з сім'єю, зі стабільною роботою), формування «суспільства кочівників», епоха нового космополітизму. Свобода і мобільність, з одного боку, уможливлені новими технологіями, з іншого, забезпечуються відсутністю власності.

7. Криза «традиційних цінностей» та ідентичності, посилення процесу атомізації суспільства (що мав місце ще на початку капіталістичної епохи), порушення соціальних зв'язків, зменшення кількості і ролі безпосередніх соціальних контактів і соціальної взаємодії.

8. Формування масового типу особистості. Це є характерним і для тоталітаризму в традиційному розумінні. Проте змінюється зміст. Людина, що не відповідає за своє життя, для якої домінує зовнішній локус контролю. Людина, що не обтяжує себе зобов'язаннями, комфорт і задоволення від життя – то є головна мета.

9. За визначенням М. Броше: «тоталітарні системи правління прагнуть до абсолютної концентрації влади і не допускають ніякої конкуренції» (Brosche, M., 1995). Проте неототалітарні моделі базуються не на вертикальній ієрархії та підпорядкуванні одному центру ухвалення рішень, а на горизонтальних зв'язках, активно використовують мережеві системи, допускають наявність багатьох діючих суб'єктів, центрів впливу.

10. Тісний зв'язок з процесами глобалізації. На відміну від «класичних» тоталітарних режимів, які прагнуть самоізоляції, автаркії, неототалітарні системи базуються на глобалізації. Ми не підтримуємо позицію, що поєднує поняття «неототалітаризм» та «неоколоніалізм». Проте раціональною є ідея про використання політичної владою інструментів глобалізації для поширення контролю вже не тільки в межах політичних кордонів, але і за межами країни. Перебування за

межами територіальної юрисдикції не позбавляє особу тотального контролю.

11. Для «класичних» тоталітарних країн визначною рисою стала зовнішня агресивна політика, розв'язування війн (саме тоталітарні режими першої половини ХХ ст. стали причиною Другої світової війни). Неототалітарні країни зберігають цю інтенцію в зовнішній політиці, змінивши інструменти. Сьогодні це – «гібридні» операції («гібридна війна») та протистояння економічними методами, захоплення ринків, контроль за економічними та природними ресурсами, технологіями, перевезеннями, рухом капіталів тощо.

Основні методи контролю неототалітарного суспільства:

а) інформаційні методи, вплив на свідомість через новітні комунікаційні технології («тригерний спосіб управління населенням» (Дем'яненко, М., 2011, с.100);

б) технологічні інструменти контролю за переміщенням (камери спостереження, геолокація, QR-коди, коди доступу тощо);

в) фінансові інструменти, постійний моніторинг і контроль за фінансовими трансакціями;

г) біоконтроль (забезпечення біобезпеки, фіксація біометричних даних, карантинні режими, вакцинація, програми стимулювання народжуваності);

д) технології, що дозволяють посилити статистичний контроль, формування реєстрів і баз даних.

е) засоби соціального контролю через посилення ролі питань безпеки.

Загалом подібні методи можна визначити як методи «м'якої сили» (soft power). Немає репресивної системи, надзвичайного судочинства чи надзвичайних (диктаторських) владних повноважень, насаджування офіційної ідеології, прямих заборон і приписів. Збереження інструментів народовладдя, змінюваність держаної влади через легальні електоральні процедури. Проте сучасне

суспільство стало суспільством абсолютної прозорості, паноптиконом М. Фуко. А прагнення до тотального контролю неминуче призводить до спотворення ідеї індивідуальних прав і свобод, результатом чого, виходячи з історичного досвіду ХХ ст. стають війни, збройні конфлікти в усіх їх різноманітних проявах, в тому числі гібридні війни сьогодення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Неототалітаризм – явище нове, варіативне. Глобальний контроль з боку політичної влади забезпечується найпотужнішими засобами спостереження, які коли-небудь створювалися в історії, – цифрових технологій. Ми можемо говорити про трансмісію цілепокладання і завдання держави, характерних для тоталітарних режимів ХХ ст., в держави традиційно демократичні. А відтак, можемо говорити про неототалітаризм як феномен, що не є локалізованим в межах певних державних кордонів, а глобальну тенденцію, що спостерігаємо в усіх сучасних країнах світу, розвивається саме на основі стійких демократій. Це не проблема окремих народів, спільнот, а людства в цілому.

Концепція неототалітаризму має безперечно важливе практичне значення для політології та теоретичне для політичної філософії та інших політичних і соціальних наук. Вона дозволяє зрозуміти нові форми взаємовідносин між владою та індивідом, владою і суспільством в умовах технологічної та інформаційної революції, постіндустріального суспільства і глобалізації. Висвітлює негативні зміни, що відбуваються в традиційно демократичних країнах. Відмінність ознак неототалітарної моделі від «класичного тоталітаризму» не робить її менш небезпечною. Дослідження цього явища є критично важливим для вироблення стратегій протидії загрозам свободи, прав людини, демократії в умовах руйнування системи міжнародної безпеки.

Список використаних джерел

- Head, Michael. *Emergency Powers in Theory and Practice: The Long Shadow Carl Schmitt*. Ashgate, 2017. 274 p.
- Arendt, Hannah. *The Origins Of Totalitarianism*. Cleveland, New York: Meridian books, 1958, 546 p.
- Friedrich, Carl J., Brzezinski, Zbigniew K. *Totalitarian Dictatorship & Autocracy*. Harvard University Press, 1965. 439 p.
- Калиніна А.О. Виникнення тоталітаризму: умови формування та типологія. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип.51. С. 264–272.
- von Mises, Ludwig. *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War*. New Haven: Yale University Press, 1944. 291 pp. URL: <https://web.archive.org/web/20141216192131/http://library.freecapitalists.org/books/Ludwig%20von%20Mises/Omnipotent%20Government%20The%20Rise%20of%20the%20Total%20State%20and%20Total%20War.pdf>

- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. Simon and Schuster, 2006. 432 pp.
- Agamben, Giorgio. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press, 1998. 217 pp.
- Coleman M., Grove K. Biopolitics, Biopower, and the Return of Sovereignty. *Environment and Planning: Society and Space*. 2009. 27(3). P. 489–507
- Wolin, Sheldon S. *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton University Press, 2008. 400 p. URL: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691178486/democracyincorporated>
- Wolin, Sheldon S. *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*. Expanded Edition. Princeton University Press, 2004. 792 p.
- Szabała, Henryk and Michalczak Mirosław W. Democracy Or Neo-Totalitarianism: To Reverend Eugeniusz Urbanski. // *The Centennial Review*. 1993. Vol. 37, No. 1, Poland: From Real Socialism to Democracy, pp. 217-229 (13 pages). Published By: Michigan State University Press. URL: <https://www.jstor.org/stable/23740187>
- Paić, Žarko. *The Return of Totalitarianism: Ideology, Terror, and Total Control*. Palgrave Macmillan, 2023 236 p.
- Béja, J. P. Xi Jinping's China: on the road to neo-totalitarianism // *Social Research*. 2019. 86. P. 203–230. DOI: 10.1353/sor.2019.0009
- Kang, Xiaoguang. Moving Toward Neo-Totalitarianism: A Political-Sociological Analysis of the Evolution of Administrative Absorption of Society in China // *Nonprofit Policy Forum*, Volume. 2018. 9. P. 1-8. DOI:10.1515/npf-2017-0026
- Klimeš, O., Finley, J.S. China's neo-totalitarian turn and genocide in Xinjiang // *Society and Space*, 2020. URL: <https://www.societyandspace.org/articles/chinas-neo-totalitarian-turn-and-genocide-in-xinjiang>
- Frimpong, Stephen. Against Democracy, Neo-totalitarianism, or What? A Cross-Country Dynamic Panel Endogenous Switching Regressing Analysis of Innovation, Economic Growth, and Political Stability. *World Development Perspectives*. 2024. Volume 36, 100625. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2452292924000626>
- Domańska, Maria. Putin's neo-totalitarian project: the current political situation in Russia // *OSW Commentary*. 2023. URL: <https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=1163014>
- Usov, Pawel. Neo-totalitarianism as a new political reality in Belarus. // *New Eastern Europe*. 2022. № 06. P.191-197
- Wegren, Stephen K., Slider, Darrell. Has Russia Reverted to Totalitarianism? *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. Institute for European, Russian, and Eurasian Studies, The George Washington University. 2025. Volume 33, Number 1, P. 3-40
- Vlajki, Emil. The New Totalitarian Society // *Політема*, бр.1., Бана Лука, 2011. P. 147-161. URL: https://www.researchgate.net/publication/315651070_The_new_totalitarian_society
- Toffler, Alvin. *The Third Wave*. Bantam Books, 1981. 537 pp.
- Bauman, Zygmunt. *Globalization : The Human Consequences*. Columbia University Press, 1998. 136 p.
- Griffin, Roger. Fascism's new faces (and new facelessness) in the „post-fascist“ epoch // *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right* / Roger Griffin, Werner Loh, Andreas Umland (Eds.). Stuttgart: ibidem-Verlag, 2006. P. 29-69.
- Brosche, M. *Totale Herrschaftssysteme*. 1995. URL: home.uni-leipzig.de/staat/quellen/brosche.doc
- Дем'яненко, М. Популізм: засоби маніпулятивного впливу на електорат // *Політичний менеджмент*. 2011. №2. С.94-102.

References

- Head, M. (2017). *Emergency powers in theory and practice: The long shadow of Carl Schmitt*. Ashgate.
- Arendt, H. (1958). *The origins of totalitarianism*. Meridian Books.
- Friedrich, C. J., & Brzezinski, Z. K. (1965). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Harvard University Press.
- Kalinina, A. O. (2014). The emergence of totalitarianism: Conditions of formation and typology. *Current Problems of Politics*, (51), 264–272.
- Mises, L. von. (1944). *Omnipotent government: The rise of the total state and total war*. Yale University Press. <https://web.archive.org/web/20141216192131/http://library.freecapitalists.org/books/Ludwig%20von%20Mises/Omnipotent%20Government%20The%20Rise%20of%20the%20Total%20State%20and%20Total%20War.pdf>
- Fukuyama, F. (2006). *The end of history and the last man*. Simon & Schuster.
- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*. Stanford University Press.
- Coleman, M., & Grove, K. (2009). Biopolitics, biopower, and the return of sovereignty. *Environment and Planning D: Society and Space*, 27(3), 489–507.
- Wolin, S. S. (2008). *Democracy incorporated: Managed democracy and the specter of inverted totalitarianism*. Princeton University Press. <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691178486/democracyincorporated>

- Wolin, S. S. (2004). *Politics and vision: Continuity and innovation in Western political thought* (Expanded ed.). Princeton University Press.
- Szabała, H., & Michalczak, M. W. (1993). Democracy or neo-totalitarianism: To Reverend Eugeniusz Urbanski. *The Centennial Review*, 37(1), 217–229. <https://www.jstor.org/stable/23740187>
- Paić, Ž. (2023). *The return of totalitarianism: Ideology, terror, and total control*. Palgrave Macmillan.
- Béja, J. P. (2019). Xi Jinping's China: On the road to neo-totalitarianism. *Social Research*, 86, 203–230. <https://doi.org/10.1353/sor.2019.0009>
- Kang, X. (2018). Moving toward neo-totalitarianism: A political-sociological analysis of the evolution of administrative absorption of society in China. *Nonprofit Policy Forum*, 9, 1–8. <https://doi.org/10.1515/npf-2017-0026>
- Klimeš, O., & Finley, J. S. (2020). China's neo-totalitarian turn and genocide in Xinjiang. *Society and Space*. <https://www.societyandspace.org/articles/chinas-neo-totalitarian-turn-and-genocide-in-xinjiang>
- Frimpong, S. (2024). Against democracy, neo-totalitarianism, or what? A cross-country dynamic panel endogenous switching regressing analysis of innovation, economic growth, and political stability. *World Development Perspectives*, 36, 100625. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2452292924000626>
- Domańska, M. (2023). Putin's neo-totalitarian project: The current political situation in Russia. *OSW Commentary*. <https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=1163014>
- Usov, P. (2022). Neo-totalitarianism as a new political reality in Belarus. *New Eastern Europe*, (6), 191–197.
- Wegren, S. K., & Slider, D. (2025). Has Russia reverted to totalitarianism? *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 33(1), 3–40.
- Vlajki, E. (2011). The new totalitarian society. *Politeia*, (1), 147–161. https://www.researchgate.net/publication/315651070_The_new_totalitarian_society
- Toffler, A. (1981). *The third wave*. Bantam Books.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: The human consequences*. Columbia University Press.
- Griffin, R. (2006). Fascism's new faces (and new facelessness) in the “post-fascist” epoch. In R. Griffin, W. Loh, & A. Umland (Eds.), *Fascism past and present, West and East: An international debate on concepts and cases in the comparative study of the extreme right* (pp. 29–69). ibidem-Verlag.
- Brosche, M. (1995). *Totale Herrschaftssysteme*. <http://home.uni-leipzig.de/staat/quellen/brosche.doc>
- Demyanenko, M. (2011). Populism: Means of manipulative influence on the electorate. *Political Management*, (2), 94–102.

IRYNA, UTIUZH – Dr. of Science in Philosophy,
Professor, Head at the Department of Social Sciences,
Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: ytyh13@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1152-0151>

VIKTORIIA, DENYSENKO – PhD in History,
Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University,
Department of Social Sciences (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: den.vikta@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8019-9256>

NEOTOTALITARISM AND THE TRANSFORMATION OF DEMOCRACY IN THE MODERN WORLD: CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT

Abstract

The article presents a political and philosophical analysis of neototalitarian tendencies in the development of the modern state, associated with the strengthening of scientific and technological progress, which has provided political power with new tools for controlling society and the individual. These tendencies are equally relevant today for both authoritarian states and classical states of liberal democracy. The lack of a unified scientific definition of neototalitarianism and a comprehensive analysis of the reasons for the formation and features of this type of political model determines the relevance of the study. Today, there is no unified understanding of the definition of “neototalitarianism” in socio-philosophical discourse and political science. This term characterizes essentially different trends, ranging from the strengthening of authoritarian power in China and Russia to the characterization of globalization processes and its identification with the concept of “neocolonialism”. This creates a basis for misunderstanding, and therefore requires clarification and theoretical

understanding. The purpose of the study is a theoretical rethinking and study of issues of transformation of political regimes and a socio-philosophical analysis of neototalitarian tendencies in the modern world. The objectives of the study: 1) to analyze the formation of the concept of “neototalitarianism” as a subject of social and political philosophy; 2) to determine the main features of the neototalitarian model. The concept of neototalitarianism is undoubtedly of important practical importance for political science and theoretical importance for political philosophy and other political and social sciences. It allows us to understand new forms of relationships between power and the individual, power and society in the conditions of technological and information revolution, post-industrial society and globalization. It highlights the negative changes taking place in traditionally democratic countries. The difference in the features of the neototalitarian model from "classical totalitarianism" does not make it less dangerous. The study of this phenomenon is critically important for developing strategies to counter threats to freedom, human rights, and democracy in the conditions of the destruction of the international security system.

Keywords: neo-totalitarianism, total state, inverted totalitarianism, control society, state of emergency.

© The Authors(s) 2026

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 12.12.2025

Accepted date 12.01.2026

Published date 13.02.2026

How to cite: Утюж, Ірина, Денисенко, Вікторія. Неототалітаризм і трансформація демократії в сучасному світі: концептуалізація поняття. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 94–102
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-10>